

« JĘZYKI AZJI I AFRYKI »

Tadeusz Majda

JĘZYK TURECKI

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

DIALOG

Tadeusz Majda

JĘZYK TURECKI

wydanie trzecie poprawione i rozszerzone

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

Wydawnictwo Akademickie

DIALOG

Do druku opiniowali
Stanisław Godziński
Dariusz Kołodziejczyk

Redakcja i korekta
Maria Danuta Krajewska

Copyright © by Tadeusz Majda and Wydawnictwo Akademickie
DIALOG 2011

Podręcznik akademicki dotowany przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISBN (ePub) 978-83-8002-276-8
ISBN (Mobi) 978-83-8002-277-5

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218
tel./fax 022 620 87 03
e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl
www.wydawnictwodialog.pl

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

Spis treści

- Wprowadzenie
- Fonetyka i fonologia
  - Alfabet
  - Akcent (*Vurgu*)
- Nomina
  - Rzeczownik (*İsim*)
  - Znaczenie przypadków
  - Przymiotnik (*Sıfat*)
  - Zaimek (*Zamir*)
  - Liczebnik (*Sayı*)
  - Postpozycje
- Morfologia
  - Słowotwórstwo imion
  - Substantywizacja części mowy
  - Czasownik – kopula (*Fiil*)
  - Czasy proste
  - Czasy złożone
  - Przysłówek (*Zarf*)
  - Spójnik (*Bağlaç*)
  - Wykrzyknik (*Nida*)
  - Partykuły i wyrazy modalne (*Edat*)
  - Wyrazy dźwiękonaśladowcze – onomatopeje
- Składnia
  - Zdanie (*Cümle*)
  - Zdanie proste (*Basit, yalın cümle*)
  - Zdanie rozwinięte (*Türemiş cümle*)

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

- Podmiot (*Özne*)
- Orzeczenie (*Yüklem*)
- dopełnienie (*Nesne*)
- Rodzaje i budowa zdań
  - Zdanie rozwinięte
  - Zdanie o przestawnym szyku (*Devrik cümle*)
  - Zdanie pytajne (*Soru cümlesi*)
  - Zdanie zaprzeczone (*Olumsuz cümle*)
  - Zdanie wykrzyknikowe i rozkazująco-życzące
  - Zdania równorzędnie złożone
  - Zdania podrzędnie złożone (*Bileşik cümleler*)
  - Zdania względne
  - Zdania czasowe (*Zaman cümleleri*)
  - Zdania dopełnieniowe
  - Zdania przyczynowe
  - Zdania celowe
  - Zdania przyzwalające
  - Zdania warunkowe
  - Zdanie wtrącone (*Ara cümle*)
  - Zdania niepełne i urwane (*Cümleden sözcük düşmesi*)
  - Równoważniki zdań
  - Akcent zdaniowy
- Próbkę tekstu literackiego
  - Tłumaczenie
  - Słownik i komentarz gramatyczny
- Bibliografia
  - Zalecana lektura
  - Ważniejsze słowniki pomocne przy nauce języka tureckiego i tłumaczeniu tekstów

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

- Przypisy

Wszystkie rozdziały dostępne w pełnej wersji książki.

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

Wprowadzenie

Językiem tureckim posługują się mieszkańcy Republiki Tureckiej (ok. 60 mln ludności), nieduże grupy ludności pochodzenia tureckiego, mieszkające na Bałkanach (Bułgaria, Macedonia, Kosowo, Grecja, Rumunia) oraz kilkumilionowa społeczność przebywająca na emigracji w Europie (Niemcy, Austria, Szwecja, Belgia, Francja).

Należy on do dużej rodziny języków tureckich, do której zalicza się m.in. azerski, turkmeński, uzbecki, kazaski, kirgiski, tatarski, czuwaski, jakucki, nowoujgurski. W obrębie tej rodziny wchodzi w skład grupy języków zwanych oguzyjskimi. Posługują się nimi mieszkańcy terenów najbardziej wysuniętych na południowy zachód kontynentu azjatyckiego oraz Bałkanów. Do języków oguzyjskich zalicza się także języki: azerski (azerbejdżański), turkmeński oraz języki małych grup etnicznych tureckich, zamieszkujących zachodni Iran. Są to: kaszkajski, ajnałtu, sonkor, a w Azji Środkowej – niektóre dialekty uzbeckiego i język choraskański.

Język turecki rozwija się w Anatolii od końca XI w., to znaczy od czasu opanowania półwyspu przez plemiona tureckie przybyłe z Azji Środkowej pod wodzą Seldżuków. Język okresu panowania Seldżuków (XII–XIV w.) określa się mianem seldżuckiego lub staroanatolijskiego (*Eski Anadolu Türkçesi*), a także nazywa staroosmańskim (*Eski Osmanlıca*), zaś od końca XIV do końca XIX wieku w użyciu jest język osmańsko-turecki, najczęściej zwany osmańskim (*Osmanlıca*). Później, w wyniku rozwoju tureckiego powstaje język współczesny (*Çağdaş Türkçe*), czyli turecki Turcji (*Türkiye Türkçesi*).

Od końca XIX w. zmiany zachodzące w języku tureckim polegają na dostosowywaniu słownictwa i form gramatycznych języka pisanego do mówionego. Pisarze i poeci podejmują próby oczyszczania swoich utworów z zawiłych konstrukcji i wyszukanego słownictwa pochodzenia arabskiego i perskiego. Posługują się częściej słowami rdzennie tureckimi lub zapożyczonymi – teraz z języków zachodnioeuropejskich. Ten proces, zwany *sadeleşme* ('oczyszczanie') przybiera na sile w okresie Republiki. Za sprawą prezydenta Kemala Atatürka powstaje Towarzystwo Języka Tureckiego (*Türk Dil Kurumu*), a jednym z jego celów jest intensywne oczyszczanie i „sturczanie” języka poprzez wprowadzanie neologizmów i przywracanie do życia słów rdzennie tureckich. Wykorzystuje się do tego słownictwo tureckich dialektów anatolijskich, a nawet sięga do innych języków z rodziny języków tureckich. Współczesny język nazywa się teraz często *Öz Türkçe* ('rdzennie, czysto turecki').

Towarzystwo Języka Tureckiego opracowało normatywny słownik języka współczesnego *Türkçe Sözlük* (*Słownik języka tureckiego*). Jego ostatnie dwutomowe wydanie pochodzi z roku 2009. Opracowano także bardzo pożyteczne

kompendia: *Derleme Sözlüğü*, słownik gwar anatolijskich i rumelijskich, oraz *Tarama Sözlüğü*, opisujący dawne słownictwo wybrane z reprezentatywnych zabytków piśmienniczych od XIII do XVIII w. (*tarama* znaczy ‘przeczesywanie’).

Pierwsze opracowania języka tureckiego w Europie powstały w XVI wieku, w okresie wzmożonego zainteresowania Turcją osmańską – najpoważniejszym przeciwnikiem chrześcijańskich państw europejskich. Były to przeważnie podręczniki objaśniające pismo i wymowę głosek, zawierające wiadomości gramatyczne, dialogi i słowniczkę tematyczne¹. Znaczną popularnością cieszyły się tłumaczone na turecki chrześcijańskie teksty religijne i rozmówki, ułożone przez Bartholomaeusa Georgiewicza, później często włączane do innych dzieł gramatycznych i opracowań na temat Turcji². Pierwszą gramatykę języka tureckiego ułożył Hieronimus Megiser w 1612 roku³, natomiast słownik języka tureckiego Franciszka Menińskiego⁴ uznano do czasów nowożytnych za najpełniejsze naukowe opracowanie języka tureckiego. W 1730 r. ukazała się gramatyka Jean-Baptiste’a Holdermanna, wydana w słynnej drukarni stambulskiej prowadzonej przez Ibrahima Müteferrikę⁵. Była ona najczęściej używanym podręcznikiem, aż do XIX wieku. Obok niej popularny był podręcznik Vigieura, wydany również w Stambule w roku 1790⁶. Oba podręczniki mają tradycyjny układ treści, zawierają elementy gramatyki, dialogi i słowniczek.

W okresie dynamicznego rozwoju studiów orientalistycznych w XIX wieku coraz liczniej zaczynają się ukazywać opracowania podręcznikowe, chrestomatie, gramatyki i słowniki języka tureckiego. Do najwartościowszych należy zaliczyć prace L. Bonellego⁷, V.H. Hagopiana⁸, A. Müllera⁹, T.J. Bianchiego¹⁰, A. Hindoglou¹¹, J.W. Redhouse’a¹², A. Wahrunda¹³, a w Turcji gramatyki i słowniki Cevdeta Paszy¹⁴, Şemseddina Samiego¹⁵, Ahmeda Vefika Paszy¹⁶.

Intensywny rozwój badań nad współczesnym językiem tureckim i jego dialektami nastąpił zwłaszcza w latach 20. zeszłego stulecia, a następnie po II wojnie światowej. Najważniejszym naukowym opracowaniem gramatyki tureckiej w ujęciu historycznym i porównawczym była obszerna praca Jeana Deny z 1921 roku: *Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli)*. Jej tureckie tłumaczenie dokonane przez Ulvi Elövego, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, ukazało się w 1950 roku w Stambule.

Jednakże właściwy rozkwit językoznawstwa tureckiego i wykorzystanie do opisu języka nowoczesnych kierunków badawczych, zwłaszcza strukturalizmu, rozpoczyna się w latach 60. XX wieku, a od lat 70. nowoczesne językoznawstwo rozwija się również w ośrodkach uniwersyteckich w Turcji.

Niniejsze opracowanie jest pierwszą próbą opisu gramatyki języka tureckiego w języku polskim. W założeniu przeznaczone jest zarówno dla studentów, jak i dla osób nieznających tureckiego, a interesujących się strukturą języków nieeuropejskich. Autor celowo nie stosuje opisu opartego na którymś z kierunków

współczesnego językoznawstwa, np. strukturalizmie czy kognitywizmie, ani też nie podejmuje dyskusji terminologicznych, ponieważ głównym jego celem jest wyjaśnienie w przystępny sposób struktury języka zaliczanego do języków aglutynacyjnych.

Fonetyka i fonologia

Alfabet

Alfabet turecki oparty na literach łacińskich obowiązuje od 1928 roku. Obejmuje 29 liter. Innowacjami są litery: ‘c’ dla oznaczenia ‘dź’, ‘ı’ (bez kropki) dla oznaczenia polskiego ‘y’, ‘ğ’ (objaśnienie poniżej), ponadto ‘ç’ (cz), ‘ş’ (sz).

Litery	Nazwa litery	Wymowa
A a	a	a
B b	be	b
C c	ce	dź
Ç ç	çe	cz
D d	de	d
E e	e	e
F f	fe	f
G g	ge	g
Ğ ğ	yumuşak ge	(zob. Uwaga 1.)
H h	he	h
ı ı	ı	y
İ i	i	i (zob. Uwaga 2.)
J j	je	ż
K k	ke	k
L l	le	l
M m	me	m
N n	ne	n
O o	o	o
Ö ö	ö	ö (jak franc. <i>eu</i> , niem. <i>ö</i>)
P p	pe	p
R r	re	r
S s	se	s
Ş ş	şe	sz
T t	te	t
U u	u	u
Ü ü	ü	ü (jak franc. <i>u</i> , niem. <i>ü</i>)
V v	ve	w
Y y	ye	j
Z z	ze	z

Uwagi

1. Spółgłoski 'ğ' zwanej po turecku *yumuşak ge* („miękkim ge”) w otoczeniu samogłosek *a, ı, o, u* nie wymawia się, następuje jedynie lekkie zwarcie krtaniowe, a sąsiednia samogłoska jest nieco wzdłużona, np.: *boğaz* ‘gardło, cieśnina’ wymawia się [bo'āz]; *bağçe* ‘ogród’ wymawia się [ba'cze]. Natomiast w otoczeniu samogłosek *e, i, ö, ü* 'ğ' wymawia się jak 'j': *eğer* ‘jeśli’ wymawia się [ejer]; *değirmen* ‘młyn’, wymawia się [dejirmen].

Spółgłoska 'ğ' nie występuje w nagłosie wyrazu.

2. Kropkę stawia się również nad dużą literą: İ

Alfabet turecki jest fonetyczny, jeden znak alfabetu odpowiada jednej głosce.

Znaki alfabetu

1. Daszek (^), franc. *circumflex*, nad samogłoską (*düzeltilme işareti*) stosuje się dla:

a) zaznaczenia palatalizacji (zmiękczenia) poprzedzającej spółgłoski *g, k, l*: *kâfi* ‘wystarczający’, wym. [kjafi], *rüzgâr* ‘wiatr’, wym. [rüzgjar], *lâle* ‘tulipan’, wym. [l'ale] (a nie [lale]).

b) zaznaczenia długości samogłoski w wyrazach pochodzenia arabskiego i perskiego, zwłaszcza dla rozróżnienia homonimów, np. *adil* ‘sprawiedliwość’, *âdil* ‘sprawiedliwy’. Zaznaczanie długich samogłosek nie jest powszechnie stosowane, nie jest też normą słownika ortograficznego Imlâ Kılavuzu, opracowanego przez Türk Dil Kurumu.

c) daszek (^) nad *i* (î), występujący jako sufiks w wyrazach męskich pochodzenia arabskiego, oznacza przymiotnik: *iktisadî* ‘gospodarczy’ (*iktisat* ‘gospodarka’). Pisownia taka nie jest obowiązkowa. Ten znak diakrytyczny opuszcza się w imionach pochodzenia arabskiego, mających znaczenie przymiotnikowe, np. *Rahmi* (< Rahmî), *Nuri* (< Nurî), ale zachowany jest często w pseudonimach literackich (*mahlas*), np. *Bakî*, *Hayalî*.

2. Apostrof (') stosuje się:

a) niekiedy dla oddzielenia głosek w niektórych wyrazach pochodzenia arabskiego (jako ślad spółgłoski 'ajn), *vak'a* ‘wydarzenie’, *san'at* ‘sztuka, rzemiosło’.

b) celem oddzielenia sufiksu przypadku od imienia własnego: *Ankara'dan* ‘z Ankary’ lub też oddzielenia sufiksu od zaimka osobowego 3. osoby liczby pojedynczej: *O'na* ‘Jemu’.

System samogłoskowy

W języku tureckim (ogólnonarodowym) jest 8 fonemów samogłoskowych. Dzielią się na dwa szeregi według udziału w artykulacji przedniej lub tylnej części języka:

przednie (przedniojęzykowe): *e, i, ö, ü*; tylne (tylnojęzykowe): *a, ı, o, u*.

W zależności od odległości położenia języka od podniebienia dzielą się na: szerokie (otwarte, wysokie): *a, e, o, ö*; wąskie (zamknięte, niskie): *ı, i, u, ü*.

W zależności od układu warg podczas artykulacji dzielą się na:

wargowe (labialne): *o, ö, u, ü*; niewargowe (nielabialne, płaskie): *a, e, ı, i*.

Samogłoski długie

Istnieje jeszcze wśród ludzi wykształconych zwyczaj wydłużenia samogłosek w słowach pochodzenia arabskiego i perskiego, ale nie stanowi on normy języka ogólnonarodowego.

Wtórna długość samogłosek może powstać na skutek wypadnięcia spółgłoski, najczęściej ‘ğ’ lub ściągnięcia sylaby (monoftongizacja) w mowie potocznej, np. *soğuk* ‘zimny’, wym. [so’ük], *ağa* ‘aga’, wym. [a’ā], *değil* ‘nie’, wym. [diil].

Samogłoski mogą być wydłużone dla wyrażenia emfazy, szczególnego podkreślenia jakiejś cechy, np. *çok* ‘bardzo, dużo’ > *çok*, wym. [cök] ‘bardzo dużo, dużo!’

W wyrazach złożonych, w których spotykają się dwie samogłoski, każdą wymawia się osobno, np. *karaağaç* ‘wiąz’, wym. [karáağác] (a nie [karâğác]).

Charakterystyka samogłosek

a – tylnojęzykowa, szeroka (wysoka), niewargowa (niezaokrąglona):

kaz ‘gęś’, *arka* ‘plecy’

ı – tylnojęzykowa, wąska (niska), niewargowa (niezaokrąglona), znacznie krótsza niż polskie *y*:

kapı ‘drzwi’, *kız* ‘dziewczyna, córka’

o – tylnojęzykowa, szeroka (wysoka), wargowa (zaokrąglona):

on ‘dziesięć’, *boş* ‘pusty’

występuje tylko w pierwszej sylabie wyrazu, z wyjątkiem: form reduplikowanych, np. *bomboş* (< *bom*+*boş*) ‘całkiem pusty’, wyrazów złożonych, np. *kolordu* ‘korpus’ (termin wojskowy), i sufiksu *-yor*, np. *yapıyor* ‘on robi’

u – tylnojęzykowa, wąska (niska), wargowa (zaokrąglona):

kutu ‘pudełko’, *buz* ‘lód’

e – przedniojęzykowa, szeroka (wysoka), niewargowa (niezaokrąglona), krótka:

ses ‘głos’, *köpek* ‘pies’

W niektórych wyrazach, np. *tesir* ‘wpływ (na coś)’ *e* wymawiane jest nieco dłużej. W słowach *gece* ‘noc’, *vermek* ‘dawać’ *e* w wymawia się jako głoskę pośrednią między *e* a *i*.

i – przedniojęzykowa, wąska (niska), niewargowa (niezaokrąglona):

bir ‘jeden’, *keci* ‘kot’; dłużej wymawia się w: *iğne* ‘igła’, wym.

[īne].

ö – przedniojęzykowa, szeroka (wysoka), wargowa (zaokrąglona):

göz ‘oko’, *dönmek* ‘wracać’; dłużej wymawia się w *öğrenmek*

‘uczyć się’, wym. [öörenmek]

ü – przedniojęzykowa, wąska (niska), wargowa (zaokrąglona), krótkka:

dün ‘wczoraj’, dłuższa w *düğme* ‘guzik’

Harmonia samogłoskowa (progresywna asymilacja palatalna i labialna)

W języku tureckim (Turcji) zasada harmonii samogłoskowej ma zastosowanie w sufiksach słowotwórczych i gramatycznych. Jest to zasada koordynacji samogłosek między tematem (rdzeniem) a sufiksem bądź sufiksami:

a) Jeśli pierwsza samogłoska jest tylna, to każda następna samogłoska wyrazu jest również tylna; a jeśli pierwsza samogłoska jest przednia, to każda następna jest przednia.

b) Jeśli pierwsza samogłoska wyrazu jest niewargowa, to każda następna samogłoska jest również niewargowa, a jeśli pierwsza (niekiedy druga) samogłoska jest wargowa, to każda następna jest również wargowa, odpowiednio przednia wargowa lub tylna wargowa.

Wyjątek od zasady harmonii samogłoskowej pod względem zgodności samogłosek wargowych stanowi grupa wyrazów, które mają pierwszą samogłoskę *a*, zaś następującą po niej spółgłoską jest *b*, *v*, *p*, *m*. Zachodzi tu asymilacja samogłoski niewargowej pod wpływem spółgłoski wargowej: *çabuk* ‘szybki, szybko’, *çamur* ‘błoto’, *kavun* ‘melon’, *karpuz* ‘arbuz’.

Następstwo samogłosek zgodnie z zasadą harmonii samogłoskowej.

Po samogłosce :

a może nastąpić

a lub

ı (lub *u*, po spółgłoskach *b*, *v*, *p*, *m*)

ı

a

ı

o

u

a

u

u

a

e

e

i

i

e

i

ö

ü

e

ü

ü

e

Wyjątki od zasady harmonii samogłoskowej:

1. Wyrazy rdzenie tureckie zawierające tylną i przednią samogłoskę:

anne ‘matka’, *hangi* ‘który’, *kardeş* ‘brat’, *şişman* ‘tłusty’.

2. Wyrazy złożone:

Akdeniz ‘Morze Śródziemne’ (*ak* ‘biały’ + *deniz* ‘morze’), *bugün* ‘dzisiaj’ (*bu* ‘ten’ + *gün* ‘dzień’), *başkent* ‘stolica’ (*baş* ‘główny’ + *kent* ‘miasto’).

3. Sufiksy jednopostaciowe:

-daş, -gil, -ken, -ki, -leyin, -yor:

meslektaş ‘wykonujący ten sam zawód’, *karaağaçgiller* ‘rodzina wiązu’, *okuldaki* ‘znajdujący się w szkole’, *sabahleyin* ‘rankiem’, *yürüyor* ‘idzie’, ‘maszeruje’.

4. Wyrazy zapożyczone:

garanti ‘gwarancja’, *fabrika* ‘fabryka’, *abdest* ‘ablucja’, *marifet* ‘zdolność’, ‘talent’, *lastik* ‘guma’.

5. Harmonia pod względem labialności nie jest przestrzegana w wyrazach zapożyczonych oraz w wyrazach rdzenie tureckich, omówionych powyżej, typu *çamur*.

6. Istnieje tendencja do wyrównywania samogłosek w wyrazach zapożyczonych zgodnie z zasadą harmonii palatalnej i labialnej, np. arab. *mudir* > tur. *müdüür* ‘dyrektor’; ang. *menager* > tur. *menecer* ‘menedżer’; wł. *medaglia* > tur. *madalya* ‘medal’.

7. W wyrazach zapożyczonych zakończonych na spółgłoskę *l* (przednią dźwiękową) następująca samogłoska jest przednia, mimo iż poprzedzająca jest tylna: *meşgulüm* ‘jestem zajęty’ (*meşgul*); *hali* ‘jego stan’ (*hal*); *rolü* ‘jego rola’ (*rol*).

8. Nie jest zachowana harmonia samogłoskowa w wyrazach pochodzenia arabskiego zakończonych na **-t, -at** (tylko w tych wyrazach, w których *t* jest bezdźwięczne): *saati* ‘jego zegar’ (*saat* ‘zegar’, ‘godzina’); *dikkati* ‘jego uwaga’, ale: *maksadı* ‘jego cel’ (*maksat* ‘cel’ < arab. *maksad*).

Uwaga. W wyrazach pochodzenia arabskiego zakończonych na **-at** (arab. lm. r.ż. **-āt**) harmonia samogłoskowa jest zachowana: *ruhiyat* ‘psychologia’, *ruhiyatı* ‘psychologię’ (acc.).

9. Wyrazy jednosylabowe pochodzenia arabskiego z samogłoską **a**, a także ze zbitką dwóch spółgłosek, z których pierwsza jest **r**, otrzymują sufiksy z samogłoską przednią: *harf* ‘litera’, *harfi* ‘literę’ (acc.), *harp* ‘wojna’, *harbe* ‘na wojnę’ (dat.).

10. Wyrazy pochodzenia arabskiego zakończone na **-k, -ak** otrzymują sufiksy z samogłoską przednią: *iştirak* ‘uczestnictwo’, *iştiraki* ‘jego uczestnictwo’.

Uwagi:

a) Wyrazy pochodzenia arabskiego zakończone na **-k** (faryngalna spółgłoska ‘q’) otrzymują sufiksy z samogłoską tylną, nawet jeśli w ostatniej sylabie jest samogłoska przednia:

şark ‘wschód’, *şarki* (acc.), *şevk* ‘pragnienie’, *şevki* ‘jego pragnienie’.

b) Niektóre wyrazy pochodzenia obcego zakończone na **-at, -al**, zostały już poddane zasadzie harmonii samogłoskowej:

sanat ‘sztuka’, *sanati* ‘jego sztuka’, *kanal* ‘kanał’, *kanalı* ‘jego kanał’.

System spółgłoskowy

Język turecki ma 21 fonemów spółgłoskowych:

b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z.

W wyrazach rdzennie tureckich w nagłosie nie występują, z wyjątkiem słów onomatopiecznych, spółgłoski: **c, f, j, l, n, r, z.**

Wymowa spółgłosek jest twardsza w otoczeniu samogłosek tylnych, miększa w otoczeniu przednich. Zmiękczenie spółgłoski następuje wtedy, gdy następująca samogłoska opatrzona jest daszkiem (˘), np. *kâr* ‘zysk’, wym. [kiar], *malûm* ‘wiadomy’, wym. [ma˘l um].

W niektórych wyrazach zapożyczonych, zakończonych na **l**, mimo otoczenia samogłosek tylnych, spółgłoskę wymawia się miękko, np. *mesul* ‘odpowiedzialny’, wym. [mesul], *istikbal* ‘przyszłość’, wym. [istikbal], *balo* ‘bal’, wym. [ba˘lo].

Bardzo charakterystyczna jest spółgłoska tylnojęzykowa, dźwięczna, frykatywna **ğ**, zwana *yumuşak ge* (‘miękkie ge’):

a) W otoczeniu samogłosek tylnych **a, ı, o, u** spółgłoski tej nie wymawia się, a sąsiednia samogłoska wydłuża się:

ağa ‘aga’, wym. [ā˘a]; *kağnu* ‘wóz dwukołowy’, wym. [kā˘nı]; *ağaç* ‘drzewo’, wym. [a˘āç]. Po wypadnięciu **ğ** pozostaje lekkie zwarcie krtaniowe, zaznaczane w transkrypcji przecinkiem ‘.

b) W otoczeniu samogłosek przednich **e, i, ö, ü** wymawia się jako **y**:

öğrenmek ‘uczyć się’, wym. [öjrenmek].

h – W otoczeniu wąskich samogłosek **ı, i, u**, zwłaszcza na końcu sylaby, wymawia się bardziej frykatywnie (jak arab. **h**):

ıhlamur ‘lipa’; *hıyar* ‘ogórek’; *ruh* ‘dusza’.

W mowie potocznej w niektórych wyrazach **h** jest słabe lub wypada:

Ahmet, Ethem.

Wraz z sąsiadującą samogłoską **h** wypada w wymowie:

Allah aşkına ‘na miłość boską!’ > *Allāşkına*; *Fatma hanım* ‘pani Fatma’ > *Fatmānim*.

r – Powstaje w wyniku słabej wibracji czubka języka przy podniebieniu, tuż przy dziąsłach.

v – W pozycji interwokalicznej wymawia się jak dwuwargowe [w > u]:
tavuk ‘kura’ wym. [tauuk].

Zwarcie krtaniowe

Zatrzymanie wydechu zaznacza się niekiedy apostrofem. Jest ono refleksem zwarcia krtaniowego (*hamza*) w wyrazach pochodzenia arabskiego: *te’sir* ‘wpływ’, lub farynglanej spółgłoski arabskiej ‘*ayn : san’at* ‘sztuka, rzemiosło’.

W niektórych wyrazach pochodzenia arabskiego zwarcie krtaniowe między dwiema samogłoskami nie jest zaznaczone, lecz w wymowie następuje przerwa: *müdafaa* ‘obrona’, wym. [müdafa’a].

Uwaga. Turecki słownik ortograficzny (İmlâ Kilavuzu) nie uwzględnia pisowni z apostrofem.

Zbitki spółgłoskowe i epeneteza

W wyrazach zapożyczonych zbitki dwóch spółgłosek są z reguły rozbite samogłoską epenetyczną (wstawką, szwą) między spółgłoskami lub przed zbitką: *ilim* ‘nauka’ < arab. *ilm*; *şahıs* ‘osoba’ < arab. *şahs*; *istasyon* ‘stacja’ < fr. *station*.

Po dodaniu sufiksu z samogłoską w nagłosie samogłoska wstawiona wypada: *ilim*, *ilm* + *i* ‘jego nauka’; *şehir*; *şehr* + *i* ‘jego miasto’. Zbitki spółgłoskowe na końcu sylaby spotyka się w wyrazach rdzennie tureckich zakończonych spółgłoskami **-rt**: *yoğurt* ‘jogurt’; *ayırtmak* ‘rozdzielać’.

Zbitki spółgłoskowe występują także wówczas, gdy wyraz zakończony jest na spółgłoskę, a doczepiany sufiks zaczyna się od spółgłoski: *katta* = *kat* + *ta* (*loc.*) ‘na piętrze’.

Wypadanie samogłosek

Wypadanie samogłoski ma miejsce w następujących przypadkach:

- w wyrazach złożonych: *kahvaltı* ‘śniadanie’ < *kahve* + *altı* (‘kawa’ + ‘pod’);
- w wymowie potocznej: *orda* ‘tam’ < *orada*;
- w wyrazach pochodzenia arabskiego, które miały w wygłosie zbitkę spółgłoskową, a we współczesnym języku tureckim zbitkę rozdzielono samogłoską. O wypadnięciu samogłoski nagłosowej w dodanym sufiksie była już mowa. W słownikach zaznacza się takie wyrazy w następujący sposób – *asil(lı)* lub *asil(slı)*.

Jednakże w wielu wyrazach epentetyczna samogłoska pozostaje, mimo iż doczepia się sufiks samogłoskowy lub zaczynający się od samogłoski: *sinif* 'klasa' (< arab. *sinf*), *sinifi* 'jego klasa' (a nie *sinfi*); *şiiir* (< arab. *şî'r*) 'poezja', *şiiirim* 'moja poezja'.

W wyrazach rdzenie tureckich, zakończonych na samogłoskę wąską **i, i, u, ü** oraz na spółgłoskę po dodaniu sufiksu samogłoskowego lub zaczynającego się od samogłoski, samogłoska między spółgłoskami wypada: *oğul* 'syn', *oğlu* 'jego syn'; *burun* 'nos', *bur-nu* 'jego nos'.

Udźwięcznianie spółgłosek

W wyrazach zakończonych na spółgłoskę **ç, k, p, t** spółgłoski te udźwięczniają się po dodaniu sufiksu zaczynającego się samogłoską: **ç > c; k > g, ğ; p > b; t > d:**

ağaç 'drzewo', *ağacı* 'jego drzewo'; *kitap* 'książka', *kitabı* 'jego książka', *çocuk* 'dziecko', *çocuğu* 'jego dziecko'; *elektrik* 'elektryczność', *elektriği* 'jego elektryczność'; *renk* 'kolor', *renği* 'jego kolor'; *damat* 'zięć', *damadı* 'jego zięć'.

W jednosylabowych wyrazach zakończonych na **ç, k, t, p** spółgłoska zwykle nie udźwięcznia się po dodaniu sufiksu samogłoskowego lub zaczynający się od samogłoski:

koç 'brazylczyk', *koçu* 'jego brazylijski'; *topu* 'kula', *topu* 'jego kula'; *büt* 'bożek', *bütü* 'jego bożek';
ale: *but* 'goleń' > *budu* 'jego goleń'; *gök* 'niebo' > *gökü* lub *göğü* 'jego niebo'.

Zmiana samogłoski pod wpływem spółgłoski y

Zmiana taka ma miejsce wówczas, gdy temat kończy się samogłoską **a, e**, natomiast sufiks zaczyna od spółgłoski łączącej **y**. Wówczas w wymowie samogłoska poprzedzająca **y** zmienia się: **a > i, e > i:**

başlayor > *başlıyor* 'rozpoczyna'; *besleyecek* > *besliyecek* 'będzie karmił'.

Według İmla Kılavuzu w formach pisanych nie uwzględnia się powyżej omówionych zmian. Obowiązuje następująca pisownia:

başlayor, yaşayacak, atlayarak, kararıyla.

Zachowuje się natomiast pisownię:

demek 'mówić' > *diyor* (a nie *deyor*) 'mówi', *diyen* (a nie *deyen*) 'mówiący', z wyjątkiem *deyince* 'skoro powiedział', *deyip* 'powiedziawszy'; *yemek* 'jeść' > *yiyecek* 'będzie jadł', *yiyen* 'jedzący'.

Spółgłoski podwojone (geminaty)

Pojawiają się w przypadku dołączenia do wyrazu zakończonego na spółgłoskę sufiksu zaczynającego się od spółgłoski:

yurttaş ‘rodak’ < *yurt* + *taş*; *gitti* ‘poszedł’ < *git* + *ti*.

W wyrazach pochodzenia arabskiego zakończonych spółgłoską podwójną (w jęz. tur. w nom. wyrazy te tracą podwojenie spółgłosek) przy dodaniu sufiksu zaczynającego się od samogłoski powraca podwojenie:

hak ‘prawo’ (< arab. *hakk*), *hakki* ‘jego prawo’; *hat* ‘linia, pismo’ (< arab. *hatt*), *hattı* ‘jego pismo’; ale: *hap* ‘pigulka’ (< arab. *habb*), *hapı* ‘jego pigulka’.

Harmonia spółgłoskowa (asymilacja spółgłoskowa)

Jest to upodobnienie pod względem dźwięczności między ostatnią spółgłoską bezdźwięczną wyrazu a pierwszą spółgłoską sufiksu. Dotyczy to tych sufiksów, które mają warianty ze spółgłoską dźwięczną i bezdźwięczną:

kitap ‘książka’, *kitapçı* ‘księgarz’ (< *kitap* + *çı*); *kapak* ‘okładka’, *kapakta* ‘na okładce’ (< *kapak* + *ta*); *baş* ‘głowa’, *başta* ‘w/na głowie’ (< *baş* + *ta*); *İsveç* ‘Szwecja’, *İsveçten* ‘ze Szwecji’ (< *İsveç* + *ten*), *güzel* ‘ładny’, *güzellece* ‘ładnie’ (< *güzel* + *ce*); *pazar* ‘targ’, *pazarda* ‘na targu’ (< *pazar* + *da*).

Wypadanie spółgłosek

W niektórych wyrazach wygłosowa spółgłoska, najczęściej **k**, wypada wskutek dodania sufiksu **-cik⁸**, **-cek⁴**:

küçük ‘mały’ > *küçücük* ‘malutki’; *yumuşak* ‘miękki’
> *yumuşacık* ‘mięciutki’; *büyük* ‘duży’ > *büyücek* ‘dość duży’; *çabuk* ‘szybko’
> *çabucak* ‘szybciotko’.

Wypadanie sylab

Występuje w złożeniach typu: *pazartesi* ‘poniedziałek’ (< *pazar* ‘niedziela’ + *ertesi* ‘następny’), wypada sylaba **er**; *hastane* ‘szpital’ (< *hasta* ‘chory’ + *hane* ‘dom’), wypada sylaba **ha**.

Spółgłoski rozdzielające (łącznie) **n**, **s**, **ş**, **y**

Celem rozdzielenia dwóch samogłosek wstawia się spółgłoskę rozdzielającą.

-n-: w sufiksach przypadków: w genetywie **-(n)ın**⁴, w accusatiwie **-(y)ı**⁴, po sufiksach dzierżawczych 3. os. lp. **-(s)ı**⁴, w lm. **-ları**, **-leri** oraz w odmianie zaimków *bu*, *şu*, *o*:

baba-n-ın (gen.) *gece-n-nin* (gen.) *annes-i-n-i* (acc.)

kitabı-n-ı (acc.) *çocukları-n-ı* (acc.) *bu-n-un* (gen.)

şu-n-u (acc.) *o-n-a* (dat.);

-s-: w sufiksie dzierżawczym 3. os. lp. **-(s)ı**⁴:

para-s-ı ‘jego pieniądze’ *dede-s-i* ‘jego dziadek’;

-ş-: w sufiksie liczebników rozdzielczych **-(ş)ar**, **-(ş)er**:

iki-ş-er ‘po dwa’, *yirmi-ş-er* ‘po dwadzieścia’, *altı-ş-ar* ‘po sześć’;

-y-: przed sufiksem accusativu; *araba-y-ı*, przed sufiksem osobowym 1. os. lp. *talebe-y-im*, jako pozostałość pełnej formy *ile*, *iken*, *ise*, *idi*, *imiş* po tematach zakończonych na samogłoskę: **-y-le**; **-y-ken**; **-y-se**; **-y-di**, **-y-miş**.

Akcent (*Vurgu*)

W języku tureckim akcent nie odgrywa takiej roli jak np. w rosyjskim. Akcent pada, poza wyjątkami, na ostatniej sylabie słowa: *kalém* ‘pióro’, *kalemlér* ‘pióra’, *kalemle-rím* ‘moje pióra’.

Wyjątki

1. Wyrazy zapożyczone głównie z języków europejskich mają akcent na drugiej sylabie od końca: *lokánta* ‘restauracja’, *rádyo* ‘radio’, *bálo* ‘bal’.

2. Nazwy geograficzne mają niekiedy akcent na drugiej lub trzeciej sylabie od końca: *Ánkara*, *Várşova*, *Méřiç*, *Áfrika*, *İspánya*, *Tóros dağları*.

3. Niektóre określenia pokrewieństwa mają akcent na drugiej sylabie od końca: *téyze* ‘ciotka’, *ánne* ‘matka’, *yénge* ‘bratowa’.

4. Niektóre nazwy zwierząt i owadów mają akcent na drugiej sylabie od końca: *karínca* ‘mrówka’, *çekírge* ‘konik polny’.

5. Większość przysłówków i wykrzykników: *daíma* ‘zawsze’, *şímdi* ‘teraz’, *buráda* ‘tutaj’.

Ale: *iyí* ‘dobrze’, *fená* ‘źle’.

6. W wyrazach złożonych oraz przymiotnikach reduplikowanych akcent pada na pierwszy wyraz złożenia: *bášbakan* ‘premier’ (< *baş* + *bakan*); *karágözlü* ‘czarnooki’ (< *kara* + *gözlü*); *yépyeni* ‘nowiutki’ (< *yep* + *yeni*).

7. W następujących sufiksach akcent pada na pierwszą sylabę sufiksu: **-(y)ınca**⁴, **-arak**²: *gidínce*, *yapáarak*.

8. Istnieje kilka sufiksów nieakcentowanych, akcent pada wówczas na sylabę poprzedzającą sufiks:

-(y)la, **-(y)le** ‘z, za pomocą’: *otobüsle* ‘autobusem’, *babáyyla* ‘z ojcem’.

-ca⁴, – tworzy przysłówki i nazwy języków: *insánca* ‘ludzko, humanitarnie’, *Türkçe* ‘turecki, po turecku’, *Rúsça* ‘rosyjski, po rosyjsku’.

-ken ‘gdy, kiedy, -ąc’: *yapárken* ‘robiąc, kiedy robi’.

-ma, -me – sufiks przeczenia: *gítmedi* ‘nie poszedł’.

-casına⁴, ‘jakby’: *içeriye girércesine* ‘jakby chciał wejść do środka’.

-madan, -meden – gerundia wyrażające niewykonanie.

-maksızın, -meksizin – czynności: *gélmeden* lub *gélmeksizin* ‘nie przychodząc’.

-leyin – określa przysłówki czasu: *sabáhleyin* ‘rankiem’, *akşámleyin* ‘wieczorem’.

-yor – sufiks czasu teraźniejszego: *gidýor* ‘idzie’.

-ın⁴, -ınız⁴ – sufiks trybu rozkazującego 2. os. Im.: *söyléyin* lub *söyléyiniz* ‘powiedzcie’.

Sufiksy osobowe czasu teraźniejszego: **-ım⁴**, czasu przeszłego dokonanego:

-dı, przeszłego niedokonanego, **-miş**, trybu warunkowego **-sa**:
üniversitedéyim ‘jestem na uniwersytecie’, *talebéydi* ‘był studentem’, *telebéymiş* ‘był chyba studentem’, *gítse* ‘jeśli idzie’.

Partykuła **da, de** ‘także, też, również’: *síz de* ‘wy również’

Spójnik **ki** ‘że, żeby’: *istedí ki* ‘chciał żeby...’

Postpozycje **gibi** ‘jak’, **için** ‘dla’: *áy gibi* ‘jak księżyc’, *bizím için* ‘dla nas’

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna **Nomina**

W języku tureckim części mowy można w zasadzie podzielić na imiona odmieniane, do których zalicza się rzeczownik, przymiotnik, zaimek, liczebnik oraz czasownik (*verbum*) koniugowany, z bez-okolicznikiem, formami osobowymi, imiennymi i gerundiami.

Natomiast nieodmiennymi częściami mowy są: przysłówki, postpozycje, partykuły, słowa modalne, spójniki, wykrzykniki, onomatopeje.

Rzeczownik (*İsim*)

Rodzaj gramatyczny

Język turecki nie wyróżnia rodzaju gramatycznego, rzeczowniki nie otrzymują żadnych sufiksów pozwalających dzielić je na kategorie pod względem rodzaju. Szereg nazw zwierząt zawiera jednocześnie określenie rodzaju męskiego lub żeńskiego, np. *inek* ‘krowa’, *aygır* ‘ogier’. W innych przypadkach dla określenia rodzaju zwierząt używa się – dla samca *erkek* ‘samiec’ (płeć męska), zaś dla rodzaju żeńskiego *dişi* ‘samica’ (płeć żeńska). Dla określenia rodzaju u ludzi stosuje się wyrazy – *erkek* dla rodzaju męskiego, np. *erkek çocuk* ‘chłopczyk’, dla rodzaju

żeńskiego – *kız* ‘dziewczyna’, np. *kız kardeş* ‘siostra’, *kadın* ‘kobieta’, np. *kadın doktor* ‘lekarka’. Niektóre wyrazy zapożyczone określają rodzaj żeński poprzez swoje znaczenie lub końcówkę: *dansöz* ‘tancerka’ (fr.), *kâtibe* ‘sekretarka’ (arab. końcówka *-e* oznaczająca r.ż.), *kraliçe* ‘królowa’ (serb.-chorw.).

Liczba (*Sayı*)

Liczbę mnogą tworzy sufiks *-l ar/ -l e r*. Rzeczowniki oznaczające gatunek zawierają również mnogość niewyrażoną jednostkami: *at* ‘koń’, ‘konie’ (jako gatunek), *koyun* ‘owca’, ‘owce’ (jako gatunek). Dodanie sufiksu liczby mnogiej oznacza pewną liczbę jednostek: *atlar* ‘konie’ (pewna liczba koni). Sufiks lm. można dodawać do rzeczowników abstrakcyjnych. W takim przypadku wyraz otrzymuje określony odcień znaczeniowy: *iyilik* ‘dobroć’, *iyilikler* ‘uczynki, dary dobroczynne’. Z imionami własnymi liczba mnoga oznacza rodzinę – *Ahmetler* ‘Ahmet i jego rodzina’, ‘Ahmetowie’.

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

Wydawnictwo Akademickie DIALOG

specjalizuje się w publikacji książek dotyczących języków, zwyczajów, wierzeń, kultur, religii, dziejów i współczesności świata Orientu.

Naszymi autorami są znani orientaliści polscy i zagraniczni, wybitni znawcy tematyki Wschodu.

Wydajemy także przekłady bogatej i niezwyklej literatury pięknej krajów Orientu.

Redakcja: 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/219

tel. (0 22) 620 32 11, (0 22) 654 01 49

e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl

Biuro handlowe: 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218

tel./faks (0 22) 620 87 03

e-mail: biurohandlowe@wydawnictwodialog.pl

www.wydawnictwodialog.pl

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna